

B. Kóródy, A. (2021): Ruins between the trees (Rom a fák között)
 Metszet, Vol 12, No 5 (2021), pp 62-67, DOI: <https://doi.org/10.33268/Met.2021.5.7>
 Received: 1 August 2021
 Accepted: 9 September 2021
 Published: 14 October 2021
Abstract: Szádvár ruins, Szögliget, Hungary; **Architect:** Bálint Kelemen
 One of Hungary's largest, yet not well known, castle ruins can be found in Szögliget. Reaching this location was seen as problematic, as recipient of the 2021 ICOMOS award for conservation, it is apparent that making monuments relatively easy to access is a key to responsible development. Well conceived timber stairways and observation decks allow visitors to gain an understanding of the castles earlier scale, without the need to rebuild anything. Ruins tell their own story without the need to seek glory or self congratulations. Conservation is more an act of freezing decay to the existing fabric and informing visitors about previous ways of life.

01

02

- 01 A beavatkozás fókuszpontja, az Alsóvár
 02 Az új elemek - a gyilkokjáró és az esőbeálló - követik a rom töredezettségét

ROM A FÁK KÖZÖTT

SZÁDVÁR ROMJAINAK BEMUTATÁSA | SZÖGLIGET

ÉPÍTÉS | ARCHITECT
Kelemen Bálint

FOTÓ | PHOTO
 Kelemen Bálint

SZERZŐ | AUTHOR
 B. Kóródy Anna

__ Szádvár – hazánk egyik legnagyobb alapterületű, középkori eredetű hegyi romvára – Borsod-Abaúj-Zemplén megye peremvidékén, Szögliget és Derenk között, közvetlenül a mai magyar–szlovák határ mellett fekszik. A Ménes-patak völgyét itt két oldalról az Aggteleki-karszt hegyei fogják közre: északi oldalon Szádvár romjai, a déli oldalon pedig az Óvár-tető, amely ugyancsak egy egykori erődítés (földsánc) nyomait őrzi. A vár (mértelei ellenére) nem tartozik hazánk ismertebb műemlékei közé: határ menti fekvése nem kedvezett sem látogathatóságának, sem a kutatásoknak, mivel a zóna a 20. században sokáig katonai ellenőrzés alatt állt. Bár a megyei tanács készített 1965-ben egy geodéziai felmérést, ezt nem követték tervezési vagy állagmegóvási munkák. Történeti kutatás szempontjából is sokáig elhanyagolták; a vár első összefoglaló monográfiája 1969-ben jelent

meg „Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár” [1] címmel, de ezen felül az ezredfordulóig a publikációk csak szóróanyagok foglalkoztak vele.

__ A vár első írásos említése 1269-re tehető, de építésének pontos ideje nem ismert, feltehetőleg a 13. században, a tatárjárást követően épülhetett. Történetével végigkövethető a korabeli haditechnika fejlődése – a vár belső magját a 14. században bővíthették először nyugat felé, karsztú kerek tornyokkal szegélyezve, majd a tűzfegyverek fejlődése egyre masszívabb védműveket igényelt: így épülhetett meg nyugaton a nagyobb méretű Sybilla bástya, majd délen a vastag falú, poligonális ólasz típusú bástyák. A 15. századra tehető a vár keleti irányú bővítése a Középső és Külső várral, majd ezek fokozatos megerősítése – a vár legnagyobb bástyája, a keleti végpon- ton álló Német bástya az 1630-as években készült.

__ Szádvár katonai-stratégiai jelentőségét jól mutatja a levéltári adatokból kirajzolódó folytonos tulajdonosi viták sora: volt a Bebek, a Szapolyai, a Rákóczi és az Eszterházy család birtokában is. A 16. század közepén, a Magyar Királyság három részre szakadásának időszakában a vár a császári és az erdélyi fennhatóság alatt álló területek ütközőzónájába került, de csak 1567-es ostroma során foglalták el a Habsburgok. Egy évszázaddal később, Thököly fejedelemsége idején került kuruc kézre, és ez vezetett odáig, hogy a felső-magyarországi területek visszafoglalása során, 1688-ban Bécs leromboltatta. Szádvár további pusztulása a hazai romvárok történetéhez hasonlóan zajlott – köveit részben elhordták a környező települések építkezéseire, az erdő pedig lassan birtokba vette a területet.

__ Szádvár mostani felújításnak története azért is sajátos, mert egy civil összefogás, a 2006-ban alakult Szádvárért Baráti Kör munkásságából nőtte ki magát. Az eredetileg online fórumon, elsősorban amatőr érdeklődőkből összeállt társaság – az illetékes hatóságokat megkeresve (Szögliget Önkormányzata, a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Észak-magyarországi Irodája, az Aggteleki Nemzeti Park és a területet kezelő Északerdő Zrt.) – önerőből, de szakfelügyelet mellett kezdett bele a vármentési munkálatokba. Ennek első lépését a felhagyott romok megközelíthetővé tétele jelentette, a falak és omladékok kiszabadítása a növényzet alól.

03

04

05

- 03 Meredek lépcsősor az egykori „Csiga” nyomvonalán
- 04 Kilátóterasz a Szabóház melletti bástyában
- 05 A szoborszerűen formált kőtár

Ezt követően kerülhetett sor geodéziai felmérésre, amit egy hosszú távú régészeti kutatási terv kidolgozása követett, Gál Viktor régész és a miskolci Herman Ottó Múzeum segítségével. A megelőző és alaprajz-hitelesítő ásatások során egyre több információ került napvilágra, amelyek alapján már elméleti tömegrekonstrukció [2] is összeállíthatóvá vált. A baráti kör több ízben nyert NKA pályázati támogatást egyes kisebb falszakaszok állagmegóvására, veszélyelhárításra – eleinte Fülöpp Róbert, Klein György, majd Kelemen Bálint (Közti Zrt.) építésztervei alapján –, valamint a Vármentő Napok rendszeres szervezésével, Szádvár országos szintű népszerűsítésével hívta fel a figyelmet a helyre. Végeredményében ez vezetett odáig, hogy a határ menti romvár bekerülhetett a Nemzeti Kastély- és Várprogram első ütemébe.

—A vár hosszú távú fenntartása szempontjából fontos előnyt jelenthet a civil szervezet kezdeményezésére létrejött többoldalú kommunikáció és folyamatos érdekegyeztetés az érintett szereplők között. Ahogy az építész tervező megfogalmazta: „a műemléki falak fizikai megmentése mellett legalább ilyen fontos – ha nem fontosabb – a baráti kör tevékenysége nyomán kialakuló összefogás a földterület tulajdonosa, a természetvédelmi és műemléki hatóság, az ásatást végző múzeum, a helyi önkormányzat, pályázatkezelő alapítványok, szakemberek, civil adományozók és önkéntesek között.” [3]

—A felújítás finanszírozása hazai forrásból történt, aminek legnagyobb előnyét (más pályázati pénzekhez képest) a tervezési program rugalmassága jelenti: műemlék-helyreállítás esetében, különösen itt, ahol kevés korábbi kutatási eredmény áll rendelkezésre, a tervezési folyamatnak követnie kell a régészeti feltárások és a kivitelezés közben felmerülő új adatokat, változásokat. Menet közben került ki a programból például a nyugati falszakaszok felmagasítása, hogy helyette megerősíthető legyen a bejárasi útvonal mentén fekvő, de állékony-sági problémákkal bíró Német bástya.

—Szádváron már a helyreállítások kezdete óta cél volt a ligetes-fás romjellel megőrzése, aminek szubjektív, hangulati értékén kívül természetvédelmi jelentősége is van, hiszen a terület az Aggteleki Nemzeti Park része. A beavatkozások során csak a falakat, illetve a látogatókat veszélyeztető fákat távolították el – a sétányok, lépcsők tervezése Németh Zita (Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft.) tájépitésznek köszönhető.

06

—Az egyszerű eszközökkel kijelölt látogatói útvonal (falépcső, illetve zúzalékos sétány) mentén ismeretterjesztő táblák állnak, amelyek a padokkal, illetve a (villámhárító szerepét is betöltő) szimbolikus zászlórudakkal együtt egységes arculatot kaptak – primer formálású, tömör tölgyfa elemek. Az útvonal tervezésekor arra is hangsúlyt fektettek, hogy a váron végigvezető út az egykori kapukon haladjon keresztül, és hogy a táblák, illetve egyéb új elemek ne kerüljenek feltételezett romok fölé. A vár nyugati udvarán a Kőtár derékmagas építménye kettős szerepet tölt be: egyrészt a helyszínen talált faragott köveknek ad időjárásból védett tárolóhelyet, másrészt védőkorlátként működik a mély, még helyreállítatlan Sybilla pince peremén, ugyanakkor a kilátást sem akadályozza.

—Izgalmas részlet, és egyben a jelenlegi felújítás egyik fókuszpontja az Alsóvár a várhegy északi oldalán. A természetes sziklatömbök közé ékelődő erődítés minden valószínűség szerint a vár egyetlen friss vizű kútját védhette – a magaslaton csak ciszternák nyomait találták meg. Emellett ezen az oldalon helyezkedett el a történeti forrásokból ismert „Csiga”: egy különleges felvonószerkezet, amely a meredek hegyoldalon keresztül kapcsolta össze az Alsó- és Felsővárat, és lehetővé tette a folyamatos víz-, tűzifa- és egyéb teherszállítást. A Csiga meghajtását szárazmalomhoz hasonlóan, állatokkal végezheték a Külső vár területén. A teherfelvonáshoz használt szeker keréknyoma és az azt kísérő lépcső lenyomata a mai napig felfedezhető a sziklafelületen.

—Az új látogatói útvonal meghatározásakor – a logisztikai, illetve turisztikai szempontokon túl – fontos tényező volt a balesetmentesség: a lézeres felmérés feldolgozásával „tartószerkezeti veszélytérkép” készült a területről, többek között ezért került át a rom elsődleges megközelítése az omladékos déli várfal alól az újonnan kiépített északi oldalra. Így a látogató biztonságos útvonalon járhatja végig a vár fő részeit, az Alsó-, Külső és Belső várat, érintve a beavatkozás főbb építészeti elemeit: a fal tetején a gyilokjárót és alatta az esőbeálló, a Csiga nyomvonalát követő meredek lépcsőt a pihenő-podestekkel, és a Felsővár legfontosabb pontjait: a Német bástyát, a Főkaput, a Lisztes bástyát, a Kaputornyion átvezető lépcsőt, a Szabóház melletti bástyát, és végül a Kőtárat és a kilátópontot a vár nyugati peremén.

—A beavatkozás építészeti eszköztára alapvetően két részre bontható: egyik a romos várfalak konzerválása és kiegészítése, a másik pedig a hozzáadott turisztikai rendeltetésű elemek. A helyreállítás erőssége, ahogy

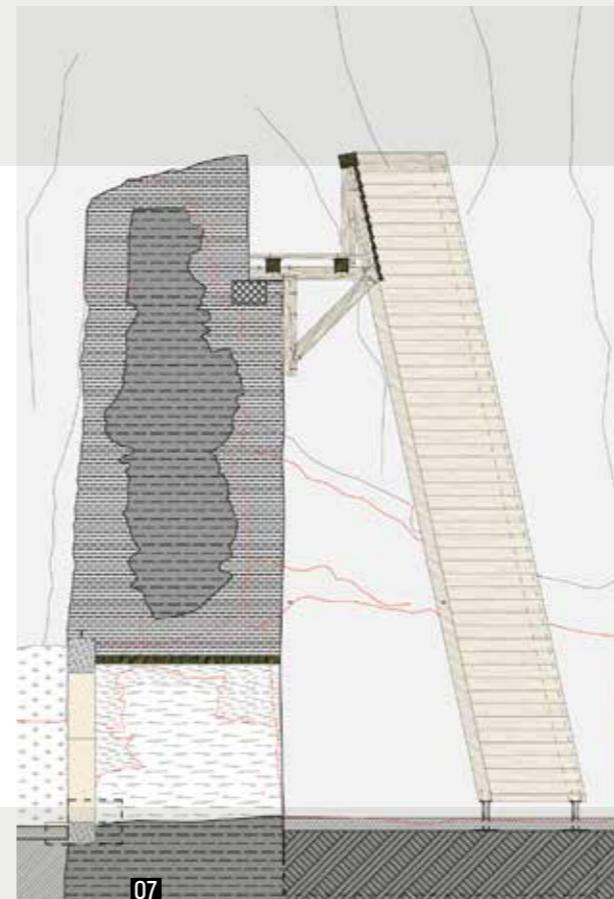
03
08

01
02
08

04
05
07

06

07

08

- A | Alsóvár
- B | Gyilokjáró
- C | Esőbeálló
- D | Tereplépcső pihenőkkel
- E | Német bástya kilátópont
- F | Külső vár
- G | Főkapu pihenő
- H | Lisztes bástya pihenő
- I | Kaputorony
- J | Felsővár
- K | Szabóház melletti bástya kilátópont
- L | Kőtár
- M | Délnyugati bástya kilátópont

a tervező egyensúlyoz a rekonstrukció és a kortárs kiegészítések határán anélkül, hogy az új részletek túl dominánsá válnának, vagy sérülne a romjelleg. A kiemelt falszakaszok pótlása trasszhabarcs kötőanyagba rakott mészkövből, a helyszíni omladékból előkerült, jó állapotú eredeti falazókövek felhasználásával történt – csak olyan mértékben, ami közvetlenül bizonyítható és a mai használathoz szükséges. A falkiegészítéseknél a szerkezeti állékonyosság és a kiesésvédelem volt az elsődleges cél, nem az egykori parkánymagasságok elérése, így megőrizhető maradt a „naturalisztikus romjelleg”, [4] a karakteres töredezett romkontúr.

—Ennek az optimális egyensúlynak a megtalálása Kelemen Bálintot már egy évtizede foglalkoztatja: korábban elméleti síkon is kutatta az építés és pusztulás kettős kapcsolatát, műemlékvédelmi szakmérnöki diszsertációjában kidolgozva a romkarakterológia teóriáját, a romok materiális és szubjektív jellegzetességeinek rendszerét. [5] Míg a hozzá (és Skardelli Györgyhöz, Közti Zrt.) köthető füzéri Alsóvár [6] esetében egyértelműen az építésen, az új épületbe való foglaláson volt a hangsúly, itt erről szó sincs. A visszafogott építészeti program éppen annyit nyújt, amennyi egy csak gyalogosan elérhető romvár esetében elvárható: nincsenek zárt helyiségek, (csak egy fedett-zárt tároló a Szabóház melletti bástya terasza alatt), így az üzemeltetési igény is kicsi. Ezen túl az egyedüli fedett tér egy közel 20 négyzetméteres esőbeálló, a megérkezési ponthoz közel, a gyilokjáróval egy építészeti egységbe foglalva. A higgadt, egyszerű formálású új elemeket – a Kőtár oldalán is visszaköszönő – tömör, a tört felületeket lekövető mellvéd teszi tömegszerűvé. Ez a karakteres, horizontális sávozású pikkelyfedés adja meg azt a kortárs ízt, amivel a beavatkozás többé válik, mint egy rurális faépítmény.

—A helyreállítás arányossága a tervezési program és az építész tudatos mértéktartásának köszönhető; nincsenek öncélú dizájnelemek, látványépítészet vagy trendkövető anyagválasztás. Ehelyett sokkal puritánabb szempontok játszottak szerepet: reverzibilitás (a turisztikai funkciójú beavatkozások könnyen és a műemlék károsítása nélkül visszabonthatóak lehetnek), fenntarthatóság (alacsony üzemeltetési költségek, hosszú élettartam az enyhén túlméretezett szerkezeteknek köszönhetően), vandálbiztoság. A helyi, történeti építőanyagok használata sem mimikri, hanem tapintatos főhajtás a műemléki értékek előtt. Ezeknek a döntéseknek köszönhetően Szádvár mostani helyreállítása egyfajta szakmai és laikus konszenzust eredményezett, ami kifejezetten üdítően hat az elmúlt évek romfelújítások körüli heves vitái közt. Nem véletlen, hogy a beavatkozás 2021-ben ICOMOS-díjat kapott. Ahogy azt a laudáció hangsúlyozza: „a beavatkozás nemcsak a vár biztonságos, tanulságos és élményszerű látogatását teszi lehetővé, de megőrzi a rom és a természet érzékeny egyensúlyát, összhangban a rom történeti és turisztikai jelentőségével.” [7]

GENERÁLTERVEZÉS, ÉPÍTÉSTÖRTÉNETI KUTATÁS, ELMÉLETI REKONSTRUKCIÓN: Kelemen Bálint (Közti Zrt.) | TÁJÉPÍTÉSZETI TERVEZÉS: Németh Zita (NÖF Nonprofit Kft.) | RÉGÉSZETI KUTATÁS, ÉPÍTÉSTÖRTÉNETI KUTATÁS: Gál Viktor (Herman Ottó Múzeum, Miskolc) | ÉPÍTÉSZ MUNKATÁRS: Méray-Horváth Mercédesz, Oszoli Gellért (Közti Zrt.) | BIM MANAGER: Petri Dávid (Közti Zrt.) | TARTÓSZERKEZET: Dr. Armuth Miklós, Dr. Ther Tamás (Adeco Kft.) | KŐRESTAURÁTORI DOKUMENTÁCIÓ: Kovács István (E.V.) | FAANYAGVÉDELEM: Dr. Király Béla (Pannon-Protect Kft.) | TALAJMECHANIKA: Koleszár Károly (Geoffroad Kft.) | VILLÁMVÉDELEM: Kapitor György (Zone-Plan Kft.) | TÉRSZKENNELÉS, GEODÉZIA: Dr. Takács Bence (BME) és Bényi László (Hungeod Kft.) | ÉPÍTÉSZ KONZULENS/TERVELLENŐR: Wittinger Zoltán, Szentirmay Boglárka (NÖF Nkft.) | ÉPÍTETTŐ: NÖF Nonprofit Kft. | PROJEKTMENEDZSER: Kincses Zoltán | MŰSZAKI MENEDZSER / MŰSZAKI ELLENŐR: Híz Hubert | MINISZTERELNÖKSÉGI FELELŐS: Dr. Virág Zsolt miniszteri biztos | KIVITELEZŐ: Salisbury Kft. | FELELŐS MŰSZAKI VEZETŐ: Szűcs Imre | ÉPÍTÉSVEZETŐK: Rigó László, Minya László, Szabó Miklós

IRODALOM / REFERENCES

- [1] Détsy, Mihály: „Egy ismeretlen magyar vár - Szádvár”, in *Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, 1969, pp 143-186.
- [2] Gál, Viktor-Kelemen, Bálint Zoltán: „Ledentu 3D-ben - Szádvár tömegrekonstrukciós kísérletének forrásai és látványvilága”, *Archeologia - Altum Catrum Online, A Magyar Nemzeti Múzeum VisegrádiMátyás Király Múzeumának Középkori Régészeti Online Magazinja*, 2014, hozzáférhető: <<http://archeologia.hu/content/archeologia/2571/szadvaar-kelemen-gal-2.pdf>> [utolsó belépés: 2021-08-05].
- [3] Kelemen, Bálint Zoltán: „Szádvár - Tied a vár!”, *Transsylvania Nostra*, Vol 13, No 2 (2019), pp 2-13.
- [4] Kelemen, Bálint Zoltán: *Bevezetés a romkarakterológiába*, Históriaantik Könyvkiadó, Budapest 2012.
- [5] Kelemen, Bálint Zoltán: „Romkarakterológia”, in Ferch Magda (ed): *Az épített örökség védelmében*, Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia, Budapest 2011, pp 196-202.
- [6] Kelemen, Bálint Zoltán: „A füzéri Alsóvár kiépítése”, *Várak, Kastélyok, Templomok Évkönyv*, 2016, pp 38-42.
- [7] Az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottság 2021-es díjazottjainak kihirdetése és bemutatása, ICOMOS Műemléki Világnap 2021-04-18, hozzáférhető: <<https://youtu.be/nMLYi53n1rY>> [utolsó belépés: 2021-08-05].

A szerző Kállai Ernő művészettörténelmi és műkritikusi ösztöndíjas az Emberi Erőforrások Minisztériumának támogatásával.